

LECH MRÓZ

JUGOSŁOWIAŃSKIE BADANIA NAD CYGANAMI

Od samego początku naukowej cyganologii uczestniczyli w badaniach uczeni pochodzący z krajów, które obecnie wchodzą w skład Jugosławii. Jako najbardziej znanego w tym pierwszym okresie należy wymienić F. Miklosiça — językoznawcę ze Słowenii, stanowiącej w drugiej połowie XIX w. część Austro-Węgier, dlatego jest on bardziej znany w niemieckiej wersji swojego nazwiska: Miklosich. Najważniejsze dzieło Franca Miklosicha *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas*¹, będące porównawczym opracowaniem dialektów cygańskich w Europie, jest równocześnie podstawowym i jednym z najważniejszych w ogóle w historii badań nad Cyganami. Różnego rodzaju drobnych informacji dotyczących Cyganów znaleźć można w tym czasie już wiele, ale szerzej zakrojone prace, dotyczące różnych aspektów życia i kultury Cyganów, podjął dopiero kilkadziesiąt lat później pochodzący z Serbii Tihomir Djordjević. Ich rezultaty publikowane były nie tylko w kraju, ale także w specjalistycznych czasopismach obcych, jak „Journal of the Gypsy Lore Society”. Najpełniejszym opracowaniem jest tom poświęcony w większości Cyganom, wydany w ramach pisanej przez niego serii monograficznych opracowań różnych narodowości pt. *Naš narodni život*².

W okresie międzywojennym badania nad Cyganami podejmuje historyk Milenko Filipović — jego najbardziej znana praca to niewielka objętościowo, ale interesująca książka *Visočki Cigani*³. Jednocześnie rozpoczyna działalność, kontynuowaną do dzisiaj, językoznawca i badacz folkloru Rade Uhlik. Twórczości tego uczonego należy poświęcić nieco uwagi. Uhlik zaczął w latach trzydziestych od wydania przekładu *Ewangelii wg św. Łukasza* na dialekt Cyganów z Bośni⁴. Zainteresowania

¹ F. Miklosich, *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's*, Wien 1872-1880.

² T. Djordjević, *Naš narodni život*, t. VI, Beograd 1932.

³ M. Filipović, *Visočki Cigani*, Zagreb 1932.

⁴ R. Uhlik, *O Devlikano Ramope e Sumnale Lukahtar*, Beograd 1938.

Uhlika wiążą się głównie z badaniami dialektów cygańskich, stąd większość jego prac dotyczy lingwistyki⁵. Do najpoważniejszych efektów jego pracy należy *Słownik serbsko-chorwacko-cygański*⁶, do dziś jedna z podstawowych prac tego typu w ogóle. Równolegle Uhlik podejmuje i inne tematy — zbiera cygańskie przysłowia, bajki, opowiadania, poezje; kilka tomików o tym charakterze ukazało się w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, niektóre doczekały się przekładów na inne języki⁷. Szereg publikacji zamieszcza Uhlik w periodyku „Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu” — są to opracowania dotyczące klasyfikacji i podziału grup cygańskich w Jugosławii i wierszeń Cyganów⁸. Ostatnio wydane prace Uhlika dotyczą znowu języka⁹.

Przez szereg lat Rade Uhlik był niemal jedynym, który zajmował się w Jugosławii badaniami nad Cyganami. Działalność Filipovicia — zakończona jeszcze przed wojną — jest skromna w porównaniu z dorobkiem Uhlika. Poza pracami wymienionych badaczy w okresie międzywojennym ukazało się kilka publikacji innych autorów: Petrovicia, Kosticia, Matasovicia¹⁰. Po wojnie, aż do połowy lat sześćdziesiątych, oprócz prac Rade Uhlika ukazują się tylko nieliczne publikacje na temat Cyganów. Wymienić tu należy w pierwszej kolejności bardzo interesującą i rzetelną pracę Muhameda Mujicia — *Položaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanskim vlašću*¹¹, a dalej artykuły Barjaktarovicia dotyczące osiadłych Cyganów Vojvodiny i Serbii¹².

Sytuacja zaczęła się zmieniać na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Cyganami i ich kulturą zainteresowało się liczniejsze grono badaczy, a i sami przedstawiciele społeczności cygańskiej

⁵ R. Uhlik, *Prepozitivni i postpozitivni član u gurbetskom*, Sarajevo 1951; *O denominacijama kod Cigana*, „Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu”, 1957; *Ciganizmi u šatrovačkom argou*, tamże, 1954, i in.

⁶ R. Uhlik, *Srpskohrvatsko-ciganski rečnik (Romane Alava)*, Sarajevo 1947.

⁷ R. Uhlik, *Ciganska poezija*, Sarajevo 1957; *Ciganske priče*, Sarajevo 1957; *Ciganske priče i legende*, Sarajevo 1951.

⁸ R. Uhlik, *Iz ciganske onomastike*, „Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu”, 1955 i 1956; *Neka vjerovanja Cigana čeragaša*, tamże, 1958.

⁹ R. Uhlik, *Govori jugoslovenskih Cigana u okviru balkanskog jezičkog saveza*, „Godišnjak Akademije Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine”, Sarajevo, t. 10 : 1973; *Deminutiv u romskom jeziku*, tamże, t. 11 : 1973; *Kategorija imperativa u romskom jeziku*, tamże, t. 12 : 1974.

¹⁰ C. Kostić, *Muslimanski Cigani u Skoplju*, Skoplje 1934; J. Matasović, *Cigani u doba terezijanstva i jozefinizma*, „Narodne Starine”, Zagreb 1928; A. Petrović, *Contributions to the study of the Serbian Gypsies*, Edinburgh 1935-1940.

¹¹ M. Mujić, *Položaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanskim vlašću*, „Prilozi za orientalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom”, Sarajevo, z. 3-4 : 1953.

¹² M. Barjaktarović, *Oaza apatinskih Cigana*, „Rad vojvodjanskih muzeja”, Subotica, z. 12-13 : 1963; *Cigani u Jugoslaviji danas*, „Zbornik Filozofskog fakulteta”, Beograd, t. 11 : 1970, z. 1.

włączyli się do tych prac. Wyrazem tego była inicjatywa wydawania „Krló e Romengo — Glas Roma”, czasopisma przeznaczonego głównie dla Cyganów. Pierwszy numer pomyślanego jako miesięcznik „Krló e Romengo” ukazał się w lutym 1973 r.¹³ Autorami tekstów są bądź sami Cyganie, bądź naukowcy. Teksty drukowane są w języku serbsko-chorwackim lub w jednym z dialektów cygańskich. Zestaw informacji jest dość szeroki, zawiera zarówno wiadomości polityczne, jak i artykuły popularnonaukowe dotyczące historii, języka i kultury Cyganów, reportaże o Cyganach w Jugosławii; zamieszczane są również opowiadania i wiersze pisarzy pochodzenia cygańskiego, a także reklamy najnowszych płyt z muzyką i piosenkami cygańskimi. Pierwsze numery wydawane były w efektownej, barwnej szacie, dalsze (nr 5-9) — znacznie skromniej, na gazetowym papierze i z czarno-białymi ilustracjami. Po ukazaniu się numeru 9, w roku 1973, zawieszono wydawanie czasopisma, powodem były trudności finansowe, lecz czynione są starania i być może już wkrótce „Krló e Romengo” będzie kontynuowane. Redaktor pisma — Slobodan Berberski — jest także autorem kilku zbiorów poezji o tematyce cygańskiej. Ponieważ cygański ruch folklorystyczny i narodowy rozwija się w Jugosławii coraz żywiej, należy sądzić, że konsekwencją tego będzie podjęcie badań, a następnie publikacje naukowe realizowane przez samych Cyganów.

Spośród badaczy podejmujących aktualnie problematykę cygańską w Jugosławii najpoważniejszy dorobek mają na swym koncie (oprócz Uhlika) Barjaktarović, Pavla Štrukelj¹⁴ i Vanek Šiftar¹⁵. Najpełniejszą pracą ostatnich kilkunastu lat jest książka *Cigani. Minulost v sedanjosti* autorstwa Šiftara; opracowanie to ma charakter monografii historyczno-socjologicznej i dotyczy Cyganów Prekmurja (Słowenia), ale poprzedzone jest częścią dotyczącą historii Cyganów w Europie. Po omówieniu historii Cyganów w Prekmurju autor przedstawia socjologiczną analizę, starając się równocześnie uchwycić charakter zmian zachodzących w społeczności cygańskiej, zwłaszcza tych, które są wyrazem integracji Cyganów z resztą społeczeństwa. Problem adaptacji Cyganów stanowi także przedmiot studiów Pavli Štrukelj¹⁶; prowadzi ona również badania etnograficzne, m. in. nad profesjami i rzemiosłami cygańskimi¹⁷. Omawiane prace i badania dotyczą Cyganów osiadłych, ci, którzy nadal

¹³ „Krló e Romengo — Glas Roma”, Beograd, 1973 nr 1-9.

¹⁴ P. Štrukelj, *Kultura Ciganov v Sloveniji*, Ljubljana 1964.

¹⁵ V. Šiftar, *Razdrobljenost kmetijskih zemljišč*, „Svet ob Muri”, III:1958; *Po ljudskem štetju*, „Zadružni koledar Pomurja”, Murska Sobota 1962; *Cigani. Minulost v sedanjosti*, Murska Sobota 1970.

¹⁶ P. Štrukelj, *Problem razvoja ciganske skupine na Dolenjskem in način prilagajanja civilizaciji*, „Etnološki pregled”, Ljubljana 1974.

¹⁷ P. Štrukelj, *Obrt in drugi viri za preživljanje pri Ciganih v Sloveniji*, „Slovenski etnograf”, Ljubljana 1970.

jeszcze wędrują, są — jak do tej pory — właściwie poza zasięgiem czy zainteresowaniami badaczy.

Ważnym wydarzeniem było pierwsze sympozjum poświęcone tematycznie w całości Cyganom, ich kulturze i problemom społecznym. Zakres tematów i ich ilość zdają się świadczyć, że rozpoczyna się okres ożywienia i rozwoju badań nad Cyganami w Jugosławii. Sympozjum zorganizowane przez Instytut Etnografii Serbskiej Akademii Nauki i Sztuki nosiło tytuł *Život i običaji Roma u našoj zemlji (Życie i obyczaje Cyganów w naszym kraju)*; odbyło się ono w Belgradzie w dniach 13-16 października 1976 r. W trakcie sympozjum — pomyślanego jako ogólny przegląd wiedzy o Cyganach w Jugosławii — wygłoszono aż 40 krótkich referatów. Referującymi byli zarówno naukowcy — pracownicy Akademii czy uniwersytetów, pracownicy muzeów — jak i nauczyciele czy nawet osoby nie zajmujące się profesjonalnie nauką. Wśród referujących byli także przedstawiciele Cyganów (Romów) — działacze zespołów folklorystycznych i zrzezeń cygańskich z różnych części Jugosławii. Najwięcej referatów wygłosiły osoby pochodzące z Serbii — 27 (w tym dwa naukowcy z Wojwodiny stanowiącej okręg autonomiczny Serbii), 8 wygłosili przedstawiciele Macedonii, po 2 Słowenii i Czarnogóry, 1 Bośni. (Nie wystąpili z żadnym referatem przedstawiciele Chorwacji — co jest dziwne z uwagi na silne środowisko naukowe tej republiki i znaczną ilość Cyganów, jaka na jej obszarze przebywa).

Sympozjum miało charakter ogólny, stąd trudno dopatrzeć się jakiegoś określonego profilu, a wśród referatów zdarzały się i bardzo amatorskie próby. Uzyskano jednak w efekcie informację na temat „stanu badań”, co jest ważnym etapem przed podjęciem bardziej zorganizowanych i systematycznych prac. Najwięcej referatów dotyczyło ogólnej prezentacji Cyganów różnych rejonów Jugosławii (ok. 15), poza tym omawiane były różne aspekty historii Cyganów na Półwyspie Bałkańskim; problemom rodziny i społecznej organizacji Cyganów poświęcono kilka wystąpień, kilka referatów omawiało różne dziedziny folkloru Cyganów i wreszcie przedmiotem kilku były współczesne przemiany społeczne. (W pojedynczych wystąpieniach poruszono jeszcze kilka innych tematów, jak np. problemy języka). W sumie sympozjum pozwoliło zorientować się w sytuacji, życiu i kulturze Cyganów zamieszkujących w Jugosławii. Wśród interesujących wystąpień dwa zasługują — jak sądzę — na szczególną uwagę, tak ze względu na swoją treść, jak i rodzaj analizy. Są to: *Čovek i vrednosti u narodnim umotvorinama Roma (Człowiek i wartości w sztuce ludowej Cyganów)* Rajka Djuricia i *Neki problemi društvene integracije Roma u društvu sredinu na teritoriji opštine Subotica (Niektóre problemy społecznej adaptacji Romów — Cyganów — do środowiska społecznego na terytorium okręgu Subotica)* autorstwa młodego socjologa Mariji Biači.

Dopełnieniem sympozjum był pokaz filmów o Cyganach oraz wy-

jazd do jednego z miasteczek Serbii, gdzie osiedlona jest spora liczba Cyganów. W symposium uczestniczyło wiele osób nie tylko z kręgów naukowych, ale także przedstawiciele społeczności cygańskiej; ich głosy w dyskusji były chyba najżywsze. Całość referatów symposium przygotowywana jest do wydania drukiem. Można się spodziewać, że symposium *Život i običaji Roma u našoj zemlji* stanie się ważnym krokiem ku systematycznym i pełniejszym badaniom Cyganów w Jugosławii.